
Zgodovina 19. stoletja

ČAS NACIONALIZMA 1848 – 1880

doc dr. Marko Zajc

Študijsko gradivo za predmet Zgodovina 19. stoletja

*Fakulteta za humanistične študije Univerze na
Primorskem*

Koper, 2022

Evropa 1848/49

»Naš presvitli Cesar so terdno sklenili, gerdimu obnašanju neke razvujzdane in nespametne trume na Laškim konec storiti,« so zapisale Kmetijske in rokodelske novice 2. februarja 1848. V Italiji (Na Laškem) se je očitno nekaj dogajalo, drugače avstrijski cesar ne bi poslal vojske v Lombardijo, med njimi tudi vojake ljubljanskega polka. V celinski Evropi je bil na pohodu val revolucij in političnih pretresov, po katerih se je leto 1848 zapisalo v zgodovino. Pri Kmetijskih in rokodelskih novicah bralcev niso obvestili, da se v Italiji že nekaj časa kuha nezadovoljstvo. V Palermu je januarja izbruhnila vstaja, kralj Dveh Sicilij je moral sprejeti liberalno ustavo. V letih pred 1848 so se evropska liberalna in nacionalna gibanja vse bolj krepila. Čeprav je bilo nezadovoljstvo splošno razširjeno, so bili vzroki zanj različni. Meščanstvo si je želelo večje udeležbe pri vladanju in nacionalni preporod, industrijski delavci so sanjali o boljšem življenju, kmetje v Srednji Evropi so hrepeneli po odpravi fevdalizma. Medtem ko so Italijo, Francijo in Srednjo Evropo pretresali nemiri, so se revolucije Veliki Britaniji, Belgiji in Skandinaviji izognile. V teh državah so oblasti že izvajale reforme v smeri demokratizacije in reševanja socialnih vprašanj. Tudi v Španiji in na Portugalskem leto 1848 ni pomenilo velikega preloma, na Iberskem polotoku so revolucije doživljali v desetletjih pred tem.

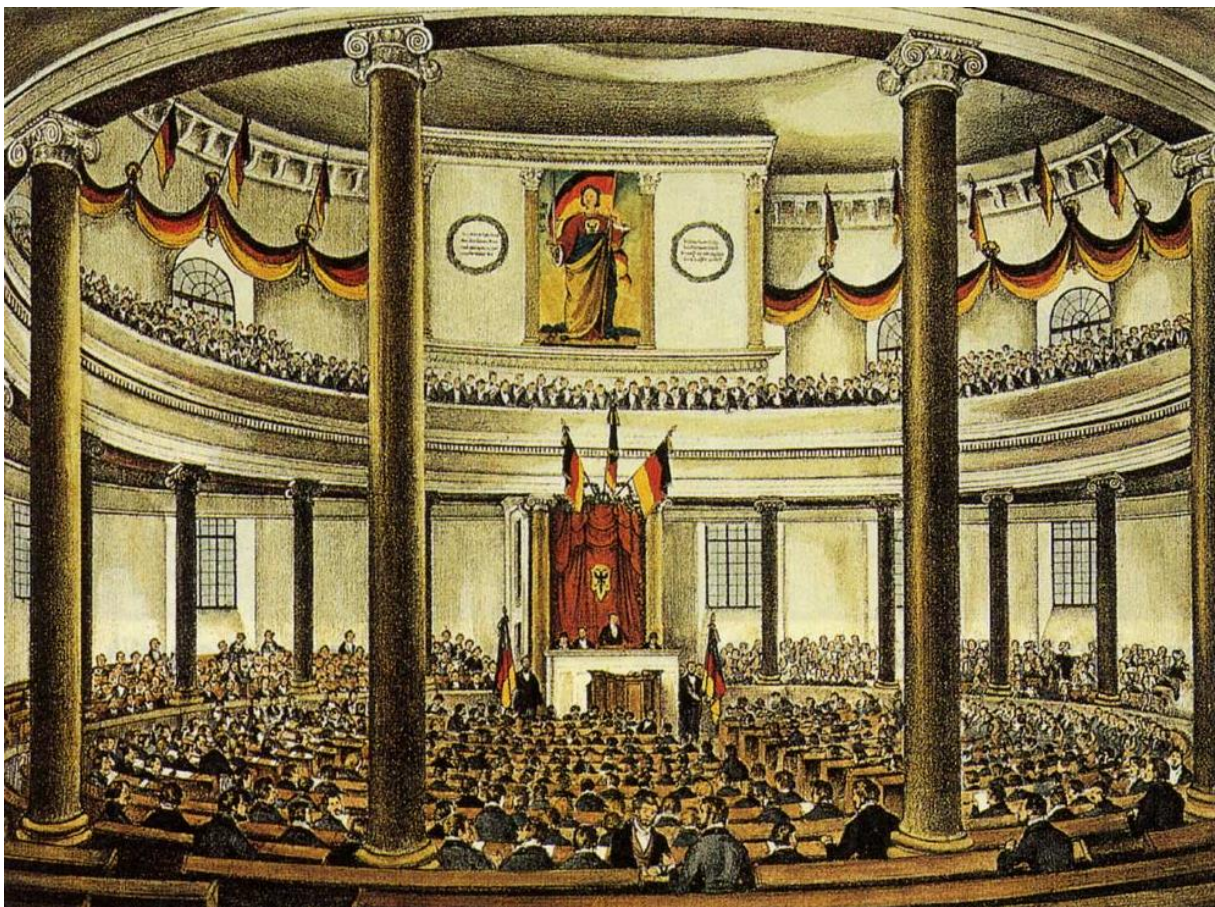
Če je bilo vrenje v Italiji še mogoče obravnavati kot lokalno zadevo, je postalo po izbruhu februarске revolucije v Franciji jasno, da gre za širši, evropski fenomen. Glede na to, da je imela Francija po letu 1830 enega izmed najbolj liberalnih režimov v Evropi, se zdi nenavadno, da je zopet počilo ravno v Franciji. A z ustavnim kraljem Louis-Philippom so bili redki zadovoljni. Republikanci so mu zamerili, da ni uvedel republike, srednje meščanstvo je želelo volilno pravico, prav tako delavci, ki so hoteli rešitev socialnega vprašanja. Svoje je dodala gospodarska kriza – zaradi slabih letin se je hrana podražila, podjetja so propadala, brezposelnost je naraščala. Ko so oblasti prepovedale opozicijsko zborovanje, so 22. februarja na ulicah Pariza izbruhnili spopadi. Naslednji dan se je vmešala vojska, začele so padati žrtve. Kralj je odstopil, začasna vlada je bila pod pritiskom radikalcev prisiljena razglasiti republiko in sprejeti nekatere zahteve nižjih slojev: uvedla je splošno volilno pravico za moške ter začela ustanovljati državne delavnice za brezposelne. Volitve v narodno skupščino so prinesle veliko razočaranje za radikalne politike, zmagala je zmerna republikanska stranka, ki je bila povsem gluha za delavske zahteve.

Revolucionarna iskra je iz Francije nemudoma preskočila v Nemčijo. Nemški vladarji in knezi so bili prisiljeni sprejeti liberalne ustave, razpisati bolj ali manj demokratične volitve in ukiniti cenzuro. V Italiji so francoski dogodki samo še prilili olja na ogenj. Revolucionarji so avstrijske čete pregnali iz Milana in Benetk. Trinajstega marca je zavrelo na cesarskem Dunaju, Metternich je moral zapustiti državo. Cesar je obljubil ustavo, znamenita predmarčna cenzura je bila ukinjena. Na vseh koncih in krajih habsburške monarhije so izbruhnili socialni nemiri – delavci v mestih so napadali tovarne, kmetje so obračunavali z zemljiškimi gospodi. Prva avstrijska ustava je stopila v veljavo 25. aprila. Določala je sestavo državnega zbora na osnovi omejene volilne pravice za moške, sodno oblast je prepuščala neodvisnemu sodstvu, zakonodajno in izvršno oblast pa je razdelila med parlamentom in cesarjem. Čeprav je pomenila začetek ustavnosti in parlamentarizma, pa je prepuščala vladarju veliko pristojnosti.

Habsburško državo je bremenilo predvsem dejstvo, da so glavo dvignila nacionalna gibanja. Staro cesarstvo je bolj kot po socialnih pokalo po nacionalnih šivih. Pojavila se je upravičena bojazen, da bi utegnili monarhija razpasti. Že nekaj dni po dunajskih pretresih so Madžari dosegli neodvisnost ogrske

vlade. Ogrsko so spremenili v parlamentarno državo, odnos z Avstrijo so omejili samo na personalno unijo. Madžari so bili prepričani, da so vsi prebivalci Ogrske ne glede na jezik pripadniki madžarske nacije. Hrvati, Srbi, Slovaki in Romuni se s tem niso strinjali. Hrvati, ki so se že pred izbruhom revolucije borili za nacionalne pravice znotraj Ogrske, so zahtevali združitev hrvaških dežel (ožje Hrvaške, Slavonije in Dalmacije) v politično enoto znotraj habsburške monarhije. Hrvaški ban (namestnik vladarja) je postal vojaški poveljnik Josip Jelačić. Pod njegovim vodstvom je Hrvaška prekinila stike z ogrsko vlado. Hrvaškemu zgledu so sledili vojvodinski Srbi. Na skupščini v Sremskih Karlovcih so zahtevali avtonomijo Vojvodine v okviru Ogrske. V istem času (še pred koncem marca) je Piemont napovedal Avstriji vojno. S tem je piemontski kralj stopil na čelo gibanja za združitev Italije. Skupaj z Garibaldijevimi prostovoljci so bile piemontske čete sprva uspešne, vendar jih je avstrijska vojska pod vodstvom generala Radetzkega še pred koncem poletja pregnala iz Lombardije.

Slika: Frankfurtski parlament

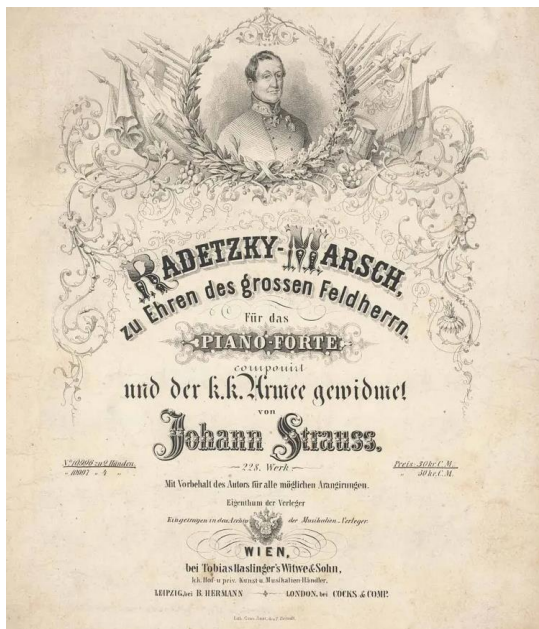
Habsburško monarhijo niso mučila samo nacionalna gibanja na obrobju. Predstavniki nemških držav so se dogovorili, da bodo na osnovi omejene volilne pravice sklicali vsenemški parlament. Za habsburško državo je bilo to zelo nerodno. Meja Nemške zveze je Monarhijo delila na dva dela. V zvezo so (razen Prekmurja in nekdanje beneške Istre) spadale tudi slovenske dežele, pa tudi Češka in Moravska. Liberalnim nemškim voditeljem ni bilo veliko do habsburškega cesarstva. Priznavali so pravico do neodvisne države Nemcem, Poljakom, Italijanom in Madžarom, manjši narodi pa bi se morali podrediti večjim v zameno za politično svobodo. Še preden se je nemški parlament 18. maja sestal v Pavlovi cerkvi v Frankfurtu, so se nemški predstavniki že sprli o tem, kakšna bo bodoča združena Nemčija. Bo Nemčija centralizirana zvezna država ali zgolj ohlapna zveza nemških držav? Večina se je zavzemala za prvo možnost. Kaj bo obsegala? Naj Nemčija obsega celotno ozemlje Nemške zveze skupaj z avstrijskimi

deželami, kjer živijo tudi drugi narodi? Ali naj pustijo Avstrijo zunaj in se združijo pod vodstvom Prusije? Prvo možnost so imenovali velikonemški, drugo pa malonemški program.

Medtem ko so aprila tekle priprave na volitve v nemški parlament, so slovanski intelektualci na Dunaju sklenili, da bodo v začetku junija v Pragi organizirali Slovanski kongres. Idejo so še zlasti podpirali Čehi in Slovenci, ki so spadali pod Nemško zvezo. Madžari in Nemci so Slovanski kongres v Pragi že v naprej odklanjali. Slovanom so očitali povezavo s carsko Rusijo in izdajalsko delovanje. Slovanski voditelji pa so se na kongresu jasno izrekli za ohranitev habsburške monarhije in njeno preoblikovanje v zvezno državo enakopravnih narodov. Ko je junija vojska krvavo zatrla binško vstajo v Pragi, so oblasti izkoristile priložnost in Slovanski kongres prepovedale.

Politični boj v avstrijskem delu države se je preselil v državni zbor na Dunaju – junija so namreč potekale volitve v državni zbor. Ko je 22. julija državni zbor začel z delom, so prišle na dan različne ideje o preureditvi cesarstva. Konservativni poslanci so podpirali vlado in nasprotovali podrejenosti nemškemu parlamentu. Nemški poslanci so podpirali centralizirano državo in povezavo z Nemčijo. Slovanski poslanci so bili odločni zagovorniki federalizma. Vsi pa so zagovarjali temeljne pravice človeka in državljana. Najpomembnejši zakon je državni zbor na Dunaju sprejel 6. septembra, ko so poslanci potrdili zakon s zemljiški odvezi, s katerim so odpravili fevdalizem. Čeprav je zakon določal, da morajo morali kmetje plačati bivšim fevdalcem odškodnino, je vseeno pomiril duhove pri kmečkem prebivalstvu.

Slika: Radetzky in njegov marš

Zgodba o nastanku znamenite Koračnice Radetzkega (Radetzky Marsch) priča o prepletanju politike, kulture in zabave, značilnem za vsakdanje življenje v »stari Avstriji«. Maršal Radetzky je bil v času pretresov 1848 poveljnik avstrijske vojske v Italiji. Enainosemdesetletni vojskovodja je v bitki pri Custozi (25.-27. junija 1848) zavrnil Piemontsko vojsko in tako ubranil avstrijsko oblast v severni Italiji. V krvavi tridnevni bitki je življenje izgubilo več kot pol vojakov na obeh straneh. Avstrijska zmaga je Evropi dokazovala, da habsburška država še ni pred propadom, zato je v dunajski visoki družbi vladalo

nad Radetzkim veliko navdušenje. Mojster dunajskih valčkov Johann Strauss starejši je v čast maršalu in avstrijski vojski napisal posebno skladbo. Ko so 31. avgusta 1848 v dunajskem parku prvič zaigrali Koračnico Radetzkega, je bilo občinstvo navdušeno, skladbo so morali še večkrat ponoviti. Melodija postala tako priljubljena, da je še danes simbol Avstrije in Dunaja. Umrli vojaki iz bitke pri Custozzi pa so že davno pozabljeni.

Uspehi na italijanski fronti poleti 1848 so opogumili vladajoče kroge na Dunaju, ki so se odločili zatreti madžarsko revolucijo. Proti Budimpešti so poslali vojsko hrvaškega bana Jelačića, a so jo Madžari zavrnil. Osmega oktobra je ponovno izbruhnila revolucija na Dunaju. Dvor se je umaknil na Moravsko, »oktobrsko revolucijo« pa je po uličnih bojih zatrla cesarska vojska s Jelačićevo pomočjo. Nova, konservativna vlada kneza Schwarzenberga, je najprej preselila avstrijski parlament v moravsko mesto Kromeriž, kjer so poslanci nadaljevali z razpravo o ustavi. Stari vladar Ferdinand I. je odstopil, novi cesar je postal njegov osemnajstletni nečak Franc Jožef . Parlamentarci so sicer izdelali osnutek ustave, vendar je nikoli niso sprejeli. Vlada je 8. marca 1849 razpustila parlament in razglasila oktroirano ustavo v duhu centralizacije in nemške prevlade.

V letu 1849 se je revolucija v Evropi utrudila. Vsenemški parlament v Frankfurtu se je odločil za malonemško rešitev (brez nemških avstrijskih dežel) in ponudil pruskemu kralju Frideriku Viljemu IV. naslov cesarja Nemčije. Ko je pruski kralj zavrnil ponujeno krono, češ da je »zamazana z madežem revolucije«, so v nemških mestih izbruhnili nemiri, ki jih je zatrla pruska vojska. Madžarski uspehi v vojni z avstrijskimi silami spomladi 1849 so opogumili Piemont, ki je ponovno napadel avstrijsko Lombardijo, vendar je avstrijska armada pod vodstvom Radetzkega spet zmagala. Vojna na Madžarskem se je zavlekla do avgusta 1849, ko so Habsburžani z rusko pomočjo premagali madžarske upornike. Revolucija se je končala z zmago reakcije.

Slovenci v letu 1848

Ljubljancanom je prve vesti o revoluciji na Dunaju prinesel 16. marca neki potnik z Dunaja. Ugledni meščani so novico proslavili v mestnem gledališču. Ljubljanski proletariat pa je po svoje praznoval ta veseli dan. *»Po mraku so napali prodajalnico 'Maily & Hahn', sneli podobo kneza Metternicha, jo razbili in vrgli v Ljubljano.«* A v primerjavi s velikimi mesti po cesarstvu je bilo v trgih in mestih na Slovenskem mirno. Meščani so ponosno ustanavljali narodne straže in se navduševali nad novimi časi politične svobode. Provincialna mesta so previdno sprejemala novosti. Na podeželju je bilo drugače. Kmetje so pričakovali konec fevdalizma, kar so tudi jasno pokazali – tako s prenehanjem obveznosti, kot tudi z nasilnimi akcijami. Na Igu je kmečka množica, kot so zapisale Novice, *»grajšinski grad napadla, po tolovajsko v njem razsajala, hišno napravo pokončala, gosposkine pisma in gruntne bukve sožgala.«* Oblasti so na Kranjskem uvedle obsedno stanje, časopisi pa so razjarjene kmete prepričevali, da z *»razsajanjem, razbijanjem, puntanjem, požiganjem in s tolovajskim obnašanjem«* ne bodo rešili svojih težav. Kljub temu so se razmere na podeželju umirile šele septembra 1848, ko je bil sprejet zakon o zemljiški odvezi.

Za veselje izobražencev in višjih slojev sta bili odgovorni predvsem dve novosti: tiskovna svoboda in obljubljeni ustava. *»Oj, to je neizrečena dobrot, de nam niso usta več zavezane,«* je zapisal urednik do tedaj edinega slovenskega časopisa. A dejstvo je, da ne govorijo vsaka usta isto. Ko je cesar priznal politične pravice, se je šele odprl prostor za odkrito politično razpravo. Če so dobili politične pravice

posamezniki, potem bi jih morali tudi narodi. A kaj to pomeni? Narodna zavest je v tem delu sveta šele nastajala. Od ljudi ni nihče terjal, da se morajo izrekati za Nemce ali Slovence. Veliko je bilo dvojezičnosti, vendar je veljalo, da ima slovenski jezik nižji status od nemškega. Slovenski izobraženci so o tem veliko razpravljali že pred letom 1848, ko pa je nastopila »svoboda«, so bili prepričani, da je prišel njihov čas. *»Zdaj moremo stopiti, kakor sloboden narod med druge slobodne narode — mi vsim slobodnim narodam enaki,«* se je v Novicah veselil Matija Majar iz Celovca. Majar se je zavzemal za prijateljstvo med avstrijskimi narodi, vendar na enakopravni podlagi – tudi Slovenci imajo pravico živeti tako, kot si želijo, še zlasti pa bi morali v šole in urade uvesti slovenski jezik. V začetku aprila 1848 je Majar napisal cesarju peticijo, v kateri je vladarju predlagal naj slovensko ozemlje združi v posebno enoto. Rodila se je Zedinjena Slovenija.

Ideja Zedinjene Slovenije, ki se danes zdi nekaj vsakdanjega, je bila v tistem času zares revolucionarna. Slovenija je bila nov politični pojem, ni je bilo mogoče najti na nobenem zemljevidu. Če bi jo poskušali uresničiti, bi morali razbijati stare dežele (na primer ločiti nemško Štajersko od slovenske) in narediti nekaj povsem novega. Program Zedinjene Slovenije so jasno izrazili tudi dunajski Slovenci 20. aprila 1848, ko so ustanovili društvo, ki je tudi nosilo ime zaželene dežele: Slovenija, prav tako so program podprli Slovenci v Gradcu. Kaj bi obsegala ta obljubljeni dežela? Vsekakor Kranjsko, del Istre, Goriško, južni del Štajerske in Koroške. Matija Majar je dodal še Ogrske Slovence (Prekmurce) in Beneške Slovence. Običajno so zahteve po Zedinjeni Sloveniji vsebovale tudi željo po povezovanju s Hrvati. Zamisel so podpirala nova slovenska društva na Dunaju, Gradcu, v Trstu in Ljubljani, ideja se je širila s pomočjo novih časopisov (Slovenija, Celske narodne Novine, Sloveniens Blatt itd.). Dunajsko slovensko društvo je organiziralo podpisovanje peticij, ki je bilo uspešno predvsem na Štajerskem, delu dolenske in Koroške.

Ne glede na ideale – ali pa ravno zato – je imela Zedinjena ideja velike težave. Oblasti niso bile navdušene, saj je Zedinjena Slovenija pomenila rušenje »dobrega« starega reda. Idejo so ostro zavrnilo pripadniki nemške nacionalne ideje. Zedinjena Slovenija bi bila po njihovem zgolj izdajalska »panslavistična« tvorba, ki bi bila povezana z »despotsko« Rusijo. Nemci so imeli svoje poglede na narodno svobodo – po njihovem mnenju so dežele, kjer živijo Slovenci, »naravni« del velike Nemčije od Severnega do Jadranskega morja, kjer vlada nemška kultura, Slovincem pa so milostno dovoljevali uporabo svojega jezika za domače potrebe. Sicer pa tudi ljudje, ki so se imeli za Slovence, niso vsi trdno stali za slovenskim programom.. Mnogim se je zamisel zdela preveč radikalna, mnogi so imeli močno deželno zavest kot Kranjci, Korošci ali Štajerci in se je niso bili pripravljeno odreči. Spet druge je motila ilirska oziroma jugoslovanska usmerjenost.

Slika: volitve

Evropa v petdesetih letih

Gospodarski napredek po letu 1850 je evropskim vladarjem prinesel kratek predah. Težava revolucija 1848 ni rešila, prav tako jih ni rešilo njeno zatrtje. Kljub temu se je zdelo, da je socialna nasprotja in nacionalna gibanja mogoče ublažiti z gospodarskim blagostanjem in dobro upravo. Vendar politične težave niso izginile in proti koncu petdesetih let 19. stoletja je postalo očitno, da se jim ni mogoče izogniti. Notranje in zunanjepolitični problemi so bili pogosto prepleteni. V Nemčiji, Italiji, habsburški monarhiji in turškem cesarstvu liberalnih zahtev po državljskih pravicah in predstavniškem sistemu ni bilo mogoče ločiti od zahtev po narodni avtonomiji, neodvisnosti ali narodni združitvi. V Franciji je s soglasjem ljudstva vladal cesar Napoleon III., ki je izšel iz revolucije 1848. Na plebiscitu leta 1852 je dobil kar 98 odstotkov glasov, zato je bil prepričan, da ima podporo celotnega naroda. V rokah si je nabral skoraj neomejeno oblast: politične stranke so bile prepovedane, nadzoroval je parlament in imenoval visoke uradnike. Zaradi gospodarskega razvoja je večina Francozov v začetku podpirala oblast Napoleona III. Napoleon je pridobival naklonjenost z različnimi populističnimi ukrepi: izvajal je ekspanzivno zunanjo politiko tako v Evropi, kot v prekomorskih deželah, podpiral je velike urbanistične projekte. V Parizu so rušili stare srednjeveške četrti in gradili velike bulevarje, pa tudi vodovod, kanalizacijo in razsvetljava.

Nemške dežele so bile v petdesetih letih razpete med močjo Prusije in Avstrije. Habsburška monarhija je leta 1850 Prusiji vsilila sporazum iz Olomouca, s katerim so obnovili staro Nemško zvezo, v kateri je imela (vsaj formalno) glavno vlogo habsburška monarhija. Nemške dežele so v tem času uresničevale konservativno politiko, čeprav so doživljale močan gospodarski vzpon, ki je nekoliko zastal po gospodarski krizi leta 1857. Za razliko od nemških dežel je italijanska Kraljevina Sardinija in Piemont z glavnim mestom Torino vodila liberalnejšo politiko. Piemontska vlada je zagotavljala enakopravnost državljanov, volilno pravico za vse pismene moške državljane in svobodo tiska. Leta 1852 se je na mesto predsednika piemontske vlade zavihtel liberalec Camillo Cavour, ki je začel pripravljati teren za širitev kraljestva oziroma združitve Italije.

Sredi petdesetih let so evropsko visoko politiko zaposlovali dogodki na vzhodu. Tako imenovano Vzhodno vprašanje je imelo že dolgo brado. V koncertu evropskih sil je predstavljala melodija o razmerju med Turčijo, Avstrijo in Rusijo pravo stalnico. Če je stala Avstrija v tem obdobju bolj ob strani, pa se je glede Vzhodnega vprašanja močneje angažirala Francija Napoleona III. Francoski cesar se je zapletel v spor z ruskim carjem glede nadzora nad svetimi mesti v osmanski Palestini. Francoska diplomacija je podpirala katoliško stran, ruska pa pravoslavno. Konflikt je izbruhnil leta 1853, ko je Rusija zahtevala zaščito nad pravoslavnim prebivalstvom v turškem cesarstvu. Ko so ruske čete zasedle turški provinci Vlaško in Moldavijo, se je začel rusko-turški spopad, bolj znan pod imenom Krimska vojna (1853-56). Spopad dveh vzhodnih sil je hitro dobil značilnosti vseevropske krize. Turčijo sta podpirali Francija in Velika Britanija, ki sta se kmalu neposredno zapletli v vojno z Rusijo. Po letu 1855 je v vojno na strani zahodnih sil stopilo tudi italijansko kraljestvo Piemont. Piemontski predsednik Cavour je z udeležbo v vojni svojemu kraljestvu dvignil ugled in okrepil vezi z glavnim zaveznikom za združitev Italije: Napoleonom III. Krimska vojna je povzročila pravo humanitarno katastrofo, umrlo naj bi več kot 600 tisoč ljudi, velika večina zaradi bolezni.

Slika: Florence Nightingale in Krim

V Krimski vojni je delovala tudi znamenita britanska aktivistka in bolničarka Florence Nightingale, ki je organizirala moderno bolniško oskrbo. Ko je eden izmed prvih modernih vojnih dopisnikov, William Howard Russell, v Londonskem Timesu poročal o katastrofalnih razmerah v britanskih vojaških bolnišnicah, se je Florence Nightingale odločila, da bo organizirala odpravo na bojišča, da bi izboljšali oskrbo ranjencev. Russell je izboljšal aktualnost vojnega dopisništva z uporabo moderne komunikacije – telegrafa. Florence Nightingale je s pomočjo svojih prostovoljk izboljšala bolniške standarde: uvedla je redno kopanje, čiste obleke in primerno prehrano. V njenih bolnišnicah se je smrtnost zmanjšala kar za 40 odstotkov. Zgodba Florence Nightingale je bila ena izmed prvih pravih medijskih zgodb, ki kaže, kako pomembno vlogo je imelo časopisje v britanski družbi. Britanska javnost je bila zgrožena nad razmerami v vojni. Sredstva za humanitarno odpravo je pomagal zbrati časopis Times, pomagale so tudi žene udeleženi vojakov. Po Krimski vojni se je F. Nightingale posvetila izobraževanju bolničark.

Vojna se je končala 1856 na Pariškem kongresu, glavno vlogo na pogajanjih pa je imel Napoleon III, ki je doživljal višek diplomatske slave. Velike sile so turškemu cesarstvu zagotovile ozemeljsko celovitost. Območje Črnega morja so razglasili za nevtralnno brez vojnega ladjevja, Rusija se je morala odreči protektoratu nad Vlaško in Moldavijo. Krimski vojna ni razrešila vzhodnega vprašanja, imela pa je posledice tako za Turčijo in Rusijo, kot za ostalo celinsko Evropo. Krimski vojna se je končala tudi zato, ker je Avstrija Rusiji zagrozila, da se bo pridružila vojni. S tem je habsburška država izgubila podporo Rusije, zato se ni mogla postaviti po robu združitvi Nemčije in Italije. Med potekom vojne je umrl ruski konservativni cesar Nikolaj I, nasledil ga je nekoliko bolj odprti Aleksander II. Poraz v vojni je pokazal na zaostalost ruskega carstva, zato se je Aleksander II. odločil za liberalne reforme. Modernizirali so vojsko, finance in šolstvo ter začeli z izgradnjo železniškega omrežja. Aleksander II. je leta 1861 odpravil osebno odvisnost ruskih kmetov in jim zagotovil omejene državljske pravice, kljub temu se njihov položaj ni bistveno izboljšal.

Slovenci in habsburška monarhija v času neoabsolutizma

Vladajoči krogi habsburške monarhije so se po zatrtju revolucij 1849 odločili za avtoritarno politiko: počasi so odpravili pridobitve revolucije in vzpostavili centralistično ureditev cesarstva. Sistem, ki se je opiral na birokracijo, vojsko in cerkev, je znan pod imenom neoabsolutizem oz. Bachov absolutizem (po notranjem ministru Alexandru Bachu). Neoabsolutizem pa se je od starega reda močno razlikoval, saj si je vlada prizadevala modernizirati monarhijo. Še zlasti je spodbujala gospodarski napredek in kapitalistično rast. Leta 1851 so ukinili notranje carine proti Ogrski in ustvarili enoten gospodarski prostor v državi. Veliko energije in denarja so vložili v gradnjo železniškega omrežja, znižali so carine in kmetijstvo odprli svobodnemu trgu. Modernizirali so tudi upravo in sodstvo. Državo so razdelili na okrajna glavarstva, ki so jih vodili okrajni glavarji, podrejeni Dunaju. Uvedli so osemletne gimnazije in sedemletne realke ter modernizirali univerzitetni študij. Odpravili so liceje (vmesno stopnjo med gimnazijo in univerzo). Ljubljana in Maribor sta tako izgubila visoko šolstvo.

Slika: Konec tihotapstva s tobakom

*Pripadniki mejne straže iz leta 1830
(Zgodovina carine na Slovenskem, str. 79).*

Ker je bil tobak od leta 1690 v avstrijskih deželah monopol, na Ogrskem in na Hrvaškem pa ne, je bil hrvaški zaradi tega občutno cenejši. Zaradi prepovedi ga je lahko potrošnik v slovenskih deželah dobil samo s pomočjo tihotapca. Ta posel je cvetel vse do 1851, ko je bila odpravljena carinska meja med avstrijskimi in ogrskimi deli monarhije. Iznajdljivi prebivalci iz obeh strani kranjsko/štajersko-hrvaške meje so izoblikovali tajni sistem zvez in poti, po katerih je hrvaški tobak našel svojo pot do slovenskega kupca. V času šolskih počitnic leta 1863 se je nadebudni pisatelj Josip Jurčič z beležnico v roki potikal po Dolenjski in zbiral anekdote iz življenja nekdanjih tihotapcev. Ti so sicer izgubili svoj posel, se pa zato niso več bali govoriti o svojih junaštvih. Neki Hrvat imenovan »Dolgi Peter« mu je zaupal kako jih je krojač »Buže – ki le irhaste hlače dela« izdal finančnim stražnikom (leblajtarjem). »Potlej sem ga vprašal, ali je kaj hud na Bužeta, ki jih je bil izdal. Čeravno je bilo že deset let tega, vendar se je stari Peter še ves tresel od jeze, ko se je na izdajavca premišljal; pesti so se mu delale in zobje so škripali, ko je pripovedoval, kako so ga bili potlej neusmilensko premlatili.« Druga »štorija« pa govori o nekem krčmarju, ki je ponavadi gostil hrvaške tihotapce, nekega dne pa so se mu zamerili in jih je izdal oblastem, ki so jih zaprle »v Zagrebu ali Karlovcu ali kaj jaz vem kje.« Po dveh letih so se vrnil in nesrečnega krčmarja »jeli neusmilensko z grjačami irhati po hrbtu«, nakar so mu zažgali še hlev in hišo.

In vendar je imela gospodarska in upravna modernizacija veliko napako: napredek države so skušali doseči brez političnih pravic za državljane. Politično delovanje ni bilo mogoče, po letu 1852 so se zvišale kazni za politične »zločine« in razžalitve države in cesarja. Poostrili so cenzuro tiska, zato je večina političnih časnikov prenehala izhajati. Država je leta 1855 podpisala sporazum (konkordat), s katerim je Katoliški cerkvi prepustila področje porok in osnovnega šolstva. Oblasti so imele pravo mrežo ovaduhov, ki so policiji pridno poročali o razpoloženju med ljudstvom. Številna policijska poročila so ugotavljala nezadovoljstvo z mladim vladarjem Francem Jožefom. Ko je leta 1853 cesar doživel poskus atentata, so ljubljanski ovaduhi poročali, da je žitni trgovec Šušteršič v ljubljanski krčmi javno obžaloval, da napadalec »hudiča« ni do konca potolkel.

Nezadovoljni so bili tudi voditelji slovenskega narodnega gibanja. Politična društva so zamrla, izhajala sta le dva časnika: Bleiweisove Novice, ki so opustile politiko, in verski časopis Zgodnja danica. »S politiko sedaj ni nič za začeti,« je menil Matija Majar leta 1851, »samo pozorovati moramo, kaj se godi – i skerbno se literarnega dela poprijeti. To je sedaj naša politika.« V tem letu so v Celovcu ustanovili društvo sv. Mohorja, ki je izdajalo slovenske knjige. Slovenska literarna ustvarjalnost je v petdesetih letih močno narasla. Razvijala se je še zlasti slovenska pripovedna literatura in to ne zgolj za preprosto ljudstvo, pač pa tudi za meščanstvo. Čeprav je bila oblast nastrojena proti vsem narodnim gibanjem, je bilo Slovencem veliko težje kot Nemcem. Ne samo, da je nemški jezik prevladoval v javnem življenju, neoabsolutistični režim je videl v nemščini pomembno povezovalno sredstvo v monarhiji. Izražanje nemške nacionalne zavesti so tolerirali, izražanje slovenstva pa so pogosto preganjali. Oblasti so bile posebno občutljive na vsako sled zedinjene Slovenije. Kozlerjevega zemljevida slovenskih dežel leta 1852 niso dovolili izdati niti pod ilirskim imenom, češ da to kraljestvo ne obstaja in da bo služil zemljevid za propagando slovenskega gibanja – kar se je kasneje tudi zgodilo. Državi je pomagala tudi cerkev. Ljubljanska duhovščina je leta 1854 onemogočila prodajo pesniške zbirke mladega Frana Levstika in dosegla njegovo izključitev iz bogoslovja. Včasih so bili cerkveni ukrepi v korist slovenskega gibanja: lavantinski škof Anton Martin Slomšek je leta 1859 prenesel središče škofije iz obrobnega Št. Andraža na Koroškem v Maribor in tako v eni škofiji združil večino »slovenske« Štajerske. Kljub nezaupanju do slovenskega jezika, se je vloga slovenščine v upravi in šolstvu okrepila. Uradi so slovenski jezik uporabljali pri uradovanju s strankami, ki nemščine niso obvladale. Slovenščina je postala obvezen učni

predmet za slovenske gimnazijce. V osnovni šoli, ki jo je obvladovala cerkev, je imela slovenščina zaradi vpliva slovenskih duhovnikov relativno dober položaj.

Nosilce slovenskega gibanja bi lahko razdelili v tri skupine. Prvo uteleša previdni Janez Bleiweis, ki je verjel v praktično izobraževanje ljudstva. Drugo skupino predstavljata lavantinski škof Anton Martin Slomšek in urednik časopisa Zgodnja danica Luka Jeran. Slomšek je ljubezen do slovenščine in vneto literarno delovanje združeval s konservativnimi stališči. Zavračal je industrijo, liberalne ideje in nacionalizem ter zagovarjal legitimizem in podrejenost cerkvi. Bil je prepričan, da je obramba slovenskega jezika in starih navad hkrati obramba vere in cerkve. Liberalne ideje naj bi se širile predvsem z nemško literaturo, zato je imel odpad od slovenstva za smrtni greh. Podobna stališča je zagovarjal Luka Jeran, ki je trdil, da je glavni znak slovenske narodnosti katoliška vera. S temi stališči sta Slomšek in Jeran položila temelje slovenskemu katoliškemu gibanju, ki je doživljalo vzpon proti koncu 19. stoletja. Tretja skupina »rodoljubov« je bila najmanj vplivna, a zato nič manj aktivna oziroma perspektivna. Pripadali so ji mladi, liberalno usmerjeni literati in študenti, zagovorniki vseslovske vzajemnosti in zedinjene Slovenije iz leta 1848. Častili so pesnika Franceta Prešerna, ki med konservativci ni bil priljubljen, in pisali literaturo v duhu realizma. Glavna predstavnik mladih in svobodomiselnih Slovencev sta bila Fran Levstik in Simon Jenko.

Združitev Nemčije in Italije

Združitev Italije

Med letoma 1858 in 1871 je Evropa dobila dve novi državi: Nemčijo in Italijo. Pretres evropskega sistema je bil tako silovit, da je povsem premešal razmerja sil. Politične spremembe v tem času so se razlikovale od pustolovščin v letih 1848/49. Združitev Nemčije in Italije na revolucionaren oziroma demokratičen način ni uspela. Če so bile med revolucijo 1848 osrednje politično gibalno množice, ki so pritiskale na vladajoče »od spodaj«, so v šestdesetih letih 19. stoletja dajali ton dogajanjem vladajoči krogi. Kako bi z nekaj stavki opredelili ta čas? Gre za zlato dobo velikih osebnosti, ki so obvladovale dogajanja z mešanico političnega in gospodarskega pritiska, diplomacije in vojne. Še zlasti Piemontski prvi minister Cavour in pruski kancler Bismarck sta se mojstrsko posluževala realne politike (po nemško »realpolitik«). Gre za politiko, ki se opira na surovo moč in praktične cilje, ne pa na principe in ideale. Cavour in Bismarck nista bila revolucionarja. Izkoristila sta revolucionarno idejo narodne združitve, ji vzela demokratični naboj ter jo naredila za orodje vladarjev. Skupaj z gospodarskim napredkom Prusije in Piemonta, je rasla tudi možnost za hegemonistično rešitev nemškega in italijanskega vprašanja, torej za spremembe političnega zemljevida s pomočjo sile. Na to se navezuje še ena pomembna lastnost te dobe: vlade so uporabljale vojne kot nadaljevanje politike z orožjem. Gre za čas, ko so politiki vojne še lahko obvladovali, a zato niso bile nič manj krvave.

Po končani Krimski vojni se je v Franciji, pa tudi v Veliki Britaniji okrepila naklonjenost združitvi Italije. Piemontski ministrski predsednik Cavour se je julija 1858 tajno sestal s francoskim cesarjem Napoleonom III., ki sicer ni bil navdušen nad oblikovanjem velike italijanske države v soseščini, ni pa nasprotoval povečanju Piemonta, da bi »nagajal« avstrijskim interesom v Italiji. Dogovorila sta se za skupno vojno proti Avstriji in povečanje piemontskega kraljestva, Piemont pa bi v zameno Franciji odstopil Savojo in Nico. Napoleon III. je kmalu po tem tajni dogovor razkril javnosti, kar je razburilo ostale evropske sile.

Vojno proti Piemontu je začela Avstrija konec aprila 1859, kljub temu so bili Avstrijci poraženi že v prvi bitki. V srednjeitalijanskih državah Toskana, Parma in Modena so padli režimi, ki so imeli podporo Avstrije. Vojno je v prid Piemonta odločila bitka pri Solferinu v Lombardiji, ki velja za največjo bitko 19. stoletja. Na bojišču v dolžini 20 kilometrov je končalo življenje več kot 40 tisoč vojakov. Bitka pri Solferinu je bila tako krvava, da ni imela slabih posledic samo za poraženo stran, ampak tudi za zmagovalce. Napoleon III. je hotel vojno čim prej končati, zato je hitro sklenil mir z Avstrijo. Po tem sporazumu naj bi se avstrijska vojska umaknila iz Lombardije, v Parmo, Modeno in Toskano pa bi se vrnil stari vladarji.

Razočaranje v Italiji je bilo veliko. Cavour je protestno odstopil kot prvi minister Piemonta. Kljub temu se je tok dogodkov obrnil v prid združitve Italije. Velika Britanija je nasprotovala vrnitvi starih vladarjev v države Srednje Italije. Uporniške vlade v Parmo, Modeno, Toskani in Romagni (severni del Papeške države) so se odločile za priključitev Piemontu. Cavour, ki se je v začetku 1860 vrnil na položaj, se je izkazal kot mojster diplomacije. Pregovoril je Napoleona III. naj državam v Srednji Italiji dovoli plebiscit. Prebivalci osrednje Italije so se na plebiscitu odločili za priključitev Piemontu, Piemont pa je Franciji odstopil Savojo in Nico. Prva faza združitve Italije je bila zaključena.

Pobudo za združitve Italije je ponovno prevzela revolucionarna struja. Prebrisani Cavour je sodeloval z revolucionarji, ki so se bili pripravljene boriti za združeno Italijo pod piemontskim vodstvom. Pod vplivom združevanja v Severni Italiji so upori pretresali tudi Kraljestvo dveh Sicilij. Znameniti revolucionar in pustolovec Giuseppe Garibaldi je maja 1860 s tisoč prostovoljci zasedel Sicilijo. Sestavil je začasno vlado in s povečano vojsko nadaljeval prodor na celino. Pridružili so se mu kmetje in meščani, ki so bili nezadovoljni z oblastjo Burbonov. Septembra 1860 je Garibaldi vkorakal v Neapelj, glavno mesto Kraljestva dveh Sicilij. V istem času je piemontska vojska zasedla del papeške države. Čeprav je bil republikanec, je Garibaldi oblast v Južni Italiji predal v roke piemontskemu kralju. Organizirali so plebiscit, na katerem je večina potrdila priključitev novi državi. Marca 1861 je novi italijanski parlament v Torinu razglasil italijansko kraljestvo, ustavno monarhijo pod vodstvom piemontskega kralja Viktorja Emanuela II.

Radikalci z Garibaldijem in Mazzinijem na čelu še niso bili zadovoljni. Benečija je bila še vedno del Avstrije, v Rimu in okolici je vladal papež, ki je zavračal italijansko državo. Leta 1862 se je Garibaldi odločil, da bo s prostovoljci osvojil Rim. Zaradi strahu pred Francijo je Garibaldijeve čete pri Aspromonteu zaustavila italijanska vojska. Mednarodne okoliščine so za povečanje Italije ponovno postale ugodne leta 1866, ko je sta se za vodstvo v Nemčiji spopadli Prusija in Avstrija. Italija je kot zaveznica Prusije dobila Benečijo, čeprav jo je Avstrija premagala v (drugi) bitki pri Custozi in v pomorski bitki pri Visu. S priključitvijo Benečije Italiji so Beneški Slovenci postali del druge države. Na plebiscitu (ki je bil bolj potrditvene narave) so za novo državo v večini glasovali tudi Beneški Slovenci.

Vojne proti Avstriji 1866 se je udeležil tudi Garibaldi, ki je leta 1867 znova poskušal osvojiti Rim, vendar so ga odbile francoske čete. Italija je zasedla Rim septembra 1870, ko se je francoska vojska zaradi vojne s Prusijo umaknila iz Rima. Tako kot v drugih italijanskih deželah, so tudi v Rimu izvedli priključitev s pomočjo plebiscita. Italijanska vlada je razglasila Rim za glavno mesto države in tako zaključila proces združitve Italije. Veliko breme za novo državo je bil odnos s papežem. Po ukinitvi papeške države se je poglavar Rimskokatoliške cerkve razglasil za ujetnika papeške palače na rimskem griču Vatikan. Italija je Vatikanu priznala poseben položaj in mu zagotovila diplomatsko svobodo. Kljub temu je spor

italijanske države s »Svetim sedežem« trajal do leta 1929, ko je Benito Mussolini podpisal z Vatikanom lateranski sporazum.

Slika: Garibaldi – pustolovec in revolucionar

Življenjska zgodba Giuseppeja Garibaldija se bere kot pustolovski roman. Mladi Garibaldi iz Nice je prva leta odraslega življenja preživel kot mornar in ladijski kapitan. Ko je služil v piemontski mornarici, se je pridružil Mazzinijevemu gibanju Mlada Italija. Leta 1834 je sodeloval v neuspelem uporu v Piemontu, zato je pobegnil v Francijo in kasneje v Južno Ameriko. Sodeloval je v vojnah med južnoameriškimi državami kot pomorščak in gverilski poveljnik. Preizkusil se je kot trgovec, kavboj in učitelj, vendar se je vedno znova znašel v vojaški službi. Ko se je boril na strani Urugvaja v vojni z Argentino, je ustanovil italijansko legijo, po značilnih uniformah imenovano tudi »Rdeče srajce«. Aprila 1848 se je Garibaldi vrnil v Italijo in se z »Rdečimi srajcami« pridružil boju za združitev Italije. S svojim življenjem in podobo je simboliziral romantični lik poklicnega revolucionarja: neukrotljivega individualista, ki nosi eksotično obleko južnoameriških gavčev in ga ni strah pogledati smrti v oči v boju za svobodo. Čeprav je Garibaldi osvojil pol države, je bil po združitvi Italije v opoziciji z uradno politiko. Umaknil se je na svojo posest na otoku Caprera in tam sprejemal ugledne goste iz cele Evrope. Garibaldijev nacionalizem je bil demokratične, revolucionarne narave, načeloma usmerjen v svobodo vseh narodov. Zavzemal se je za pravice delavcev, emancipacijo žensk in odpravo smrtne kazni.

Združitev Nemčije

Medtem ko se je v Italiji zmanjševal habsburški vpliv in se je morala Avstrija po porazu v Italiji 1859 ukvarjati sama s sabo, se je nemška severna sila Prusija s centrom v Berlinu vse bolj krepila. Gospodarski napredek, ki ga je doživljala v dveh desetletjih pred 1871 je bil osupljiv. V začetku

šestdesetih let so se pruski liberalci sprli s kraljem glede financiranja vojske in ustavnih sprememb, ki bi omejile kraljevo oblast. Kralj je leta 1862 odslovil liberalne ministre in za ministrskega predsednika imenoval konservativnega pruskega aristokrata (junkerja) Otta von Bismarcka. Čeprav odkrito konservativen, Bismarck ni bil nazadnjak, ki zavrača vse, kar je novega. Menil je, da je združitev Nemčije na dolgi rok neizogibna. Meščanstvo, ki je bilo zaradi gospodarskega napredka vse močnejše, si je močno želelo nemške združitve. Če ne bodo ukrepali pruski vladajoči krogi (torej kralj in aristokracija), je menil Bismarck, bodo združili Nemčijo demokrati in revolucionarji. Pruskemu kralju, ki se je bal izgube oblasti, je svetoval naj sprejme vlogo nemškega »združevalca« in tako ohrani svojo položaj.

Bismarck je v začetku mandata napovedal rešitev nemškega vprašanja z »železom in krvjo«. Za to nalogo je potreboval učinkovito vojsko, ki jo je moderniziral brez privolitve parlamenta. Poleg politike moči je Bismarck dobro obvladal tudi propagando, oziroma, kot bi rekli danes, odnose z javnostjo. Na priložnost za vojno ni bilo treba dolgo čakati. Danska si je leta 1864 poskušala priključiti nemški deželi Schleswig in Holstein. Prusija in Avstrija sta kot glavni sili Nemške zveze napovedali vojno. Danski in jo tudi hitro premagali. Kmalu sta se zaradi teh dveh dežel sprli, zato je junija 1866 izbruhnila vojna med Avstrijo in Prusijo. Avstrijo, ki na vojno ni bila pripravljena, je napadla tudi Italija. Pruske čete so hitro premagale avstrijsko vojsko. Glavna bitka se je odvijala na Češkem pri Hradcu Kralovem (Sadova), kjer se je borilo skoraj pol milijona vojakov. Mir v Pragi, ki je sledil pruski zmagi, je Avstrijo izrinil iz boja za prevlado v Nemčiji, poleg tega je morala Benečijo prepustiti Italiji, Bismarck je povečal prusko ozemlje in ustanovil Severnonemško zvezo. Za združitev Nemčije je moral pridobiti samo še katoliške dežele na jugu – Bavarsko, Württemberg, Baden in del Hessna.

Potem ko je »Železni kancler« onemogočil Avstrijo, se je moral soočiti z močnejšim nasprotnikom. Francija Napoleona III. je videla v enotni nemški državi veliko grožnjo. Tako Francija kot Prusija sta začeli s pripravami na vojno. Povod za vojno so predstavljale spletke okoli nasledstva španske krone, ki naj bi jo zasedel sorodnik pruskega kralja. Napoleon III. je bil odločno proti. S spretno diplomacijo in manipulacijami v javnosti je Bismarck dosegel, da je Francija julija 1870 Prusiji napovedala vojno. Prusija, ki je bila na vojno bolj pripravljena, je dobesedno pometla s francosko vojsko. V začetku septembra so pruske sile zmagale v odločilni bitki pri Sedanu, kjer so zajeli tudi Napoleona III. Slaba dva meseca kasneje se je predala glavnina francoske vojske. A vojne še ni bilo konec. Nemške sile so prodirale proti Parizu in začele z obleganjem Pariza, ki se je zaključilo konec januarja 1871 z začetkom mirovnih pogajanj. Bismarck je že jeseni 1870 pridobil južnonemške katoliške dežele za združeno nemško cesarstvo. Še preden se je vojna s Francijo končala, so zmagovalci v Versaillesu 18. Januarja 1871 slavnostno razglasili nemško cesarstvo in za prvega nemškega cesarja imenovali pruskega kralja Vilijema. Prusko-francoska vojna je enega cesarja odnesla – Napoleon III je moral odstopiti – in drugega cesarja ustoličila. Francija je morala Alzacijo in Loreno prepustiti Nemčiji in plačati ogromno vojno odškodnino.

Podobnosti in razlike

Kljub očitnim podobnostim so bile med združitvijo Italije in Nemčije velike razlike. Italija je bila na združitev veliko slabše pripravljena, razlike med regijami so bile večje kot v Nemčiji. Poleg tega Italija ni imela predhodnikov združitve, kot so bila v Nemčiji Nemška zveza, carinska zveza ali Severnonemška zveza. Italiji so stoletja vladale zunanje sile, medtem ko so se za Nemčiji spopadale nemški sili Prusija in Avstrija. Prusija je bila veliko močnejša sila kot Piemont, ki se je moral boj kot na vojaško moč zanašati na zavezništva z velikimi silami in na diplomatsko spretnost. V Italiji niso sprejemali nove

ustave, nova država Italija je preprosto sprejela Piemontsko ureditev države, kar je na jugu povzročalo nemire. V Nemčiji so bila ustavna vprašanja že stoletja v ospredju. Nemška ustavna tradicija je bila federalna in decentralistična, zato ni nenavadno, da je bilo Nemško cesarstvo federalna zveza dežel. Kljub temu nemške dežele v novi državi niso bile enakopravne. Prusija je ohranila poseben položaj, posebne pravice je obdržala tudi katoliška Bavarska, kar se je ohranilo vse do danes.

Slovenci in habsburška monarhija 1861-1880

Začetek ustavne dobe

Po dobrem desetletju političnega zatišja v petdesetih letih, se je s februarskim patentom 1861 v habsburško državo sramežljivo vrnila parlamentarna ureditev. A parlamentarizem še ni pomenil demokracije v današnjem smislu. Volilna pravica je bila močno omejena, glasovi velikih posestnikov in meščanov so veljali več od kmečkih glasov. Zapleten in nepravičen volilni sistem, ki ga je sprejela nemško-liberalna vlada Antona von Schmerlinga, je deloval po sistemu tako imenovane »volilne geometrije«. Prednosti ni dajal samo pripadnikom višjih slojev, ampak tudi velikim narodom v državi. Logika je bila preprosta, a učinkovita: veliki narodi z močnim, nacionalističnim meščanstvom in plemstvom, kot so Nemci, Italijani in Poljaki, imajo več političnega vpliva od »nezgodovinskih« narodov s šibkimi višjimi sloji. Upoštevati moramo dejstvo, da je pojem narodnosti v tem času šele prodiral med širše sloje prebivalstva, mnogim je bila opredelitev za en narod še vedno nenavadna.

Oživitev političnega življenja je na površje ponovno prinesla osnovne težave habsburškega cesarstva. Kako naj bo urejena država? Centralistično ali federalistično? Ustava je predvidevala centralistično smer, vendar se je nemško-liberalna vizija, ki je predvidevala enotno državo s prevlado nemškega meščanstva, hitro sesula. Madžarski politiki so zahtevali obnovitev neodvisnosti iz leta 1848, zato v dunajski parlament niso pošiljali svojih predstavnikov. Za največje nasprotnike centralizma so veljali češki politiki, ki so po letu 1863 prav tako manjkali v državnem zboru. Sklicevali so se na zgodovinsko pravo nekdanjega češkega kraljestva in zahtevali združitev čeških dežel (Češka, Moravska in Šlezija). Podobne zahteve po federalizaciji so imeli predstavniki ostalih slovanskih narodov.

Voditelji slovenskega narodnega gibanja so federalizem podpirali, vendar so imeli veliko težavo: slovensko gibanje ni imelo priznane »zgodovinske« tradicije, ki je v habsburški državi veliko veljala. Druga skrb slovenskih patriotov je bila razcepljenost na različne dežele. Deželna avtonomija je lahko »pomagala« slovenskemu gibanju samo na Kranjskem, kjer je bilo slovensko prebivalstvo v veliki večini, pa še na Kranjskem se slovenska politika ni mogla uveljaviti zaradi krivičnega volilnega sistema. Po razglasitvi ustave so slovenski aktivisti organizirali podpisovanje peticije za združitev slovenskih dežel v eno politično-upravno enoto – Zedinjeno Slovenijo. V volilnem boju marca 1861 je sicer slabo organizirana slovenska stranka odločno zagovarjala Zedinjeno Slovenijo in uveljavitev slovenskega jezika, vendar ni dosegla pričakovanih uspehov. Veliko razočaranje so doživeli tudi idealistični slovenski državni poslanci na Dunaju, ko je državni minister zavrnil slovensko peticijo za Zedinjeno Slovenijo. Prav tako niso imeli vladajoči nobenega posluha za pravice slovenskega jezika v javnem življenju.

Čeprav so bile med slovenskimi aktivisti velike razlike – nekateri so bili liberalno usmerjeni, drugi konservativno, nekateri so želeli hitre spremembe, drugi so zagovarjali počasne korake – so v tem obdobju delovali relativno enotno. K enotnem nastopu so jih silili tudi politični nasprotniki: na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem nemški liberalci, na Goriškem, Trstu in v Istri pripadniki italijanskih strank. V slovenskem taboru je pod vplivom šibkega meščanstva prevladala previdna politika, ki je

zahtevala zgolj načelno enakopravnost slovenskega jezika. To pa je bilo tudi eno redkih področij, na katerem je slovenska politika dosegla nekaj manjših uspehov. Ponoven razmah političnega časopisja je omogočal politično debato med slovensko in nemško politiko, ki je postajala vse ostrejša. Poleg Bleiweisovih Novic je leta 1863 slovenska javnost dobila politični časopis Naprej, ki ga je urejal nadarjeni in provokativni književnik Fran Levstik, vendar je zaradi tožb časopis še isto leto prenehal z izhajanjem

Slovenskim voditeljem in podpornikom je postalo jasno, da bo za »delo na narodnem polju« potrebno še veliko truda. Zavedali so se, da je potrebno graditi gibanje tudi »od spodaj navzgor« in prodreti na vsa področja življenja. V prvi polovici šestdesetih let so krepili slovensko »stvar« predvsem z ustanavljanjem društev po mestih in trgih. K širjenju narodne zavesti je veliko pripomoglo ustanavljanje čitalnic. Čitalnice so postajale središča družabnega življenja »v narodnem duhu« – prostor srečevanja, debat, amaterskih kulturnih prireditev in plesov. V Ljubljani je poleg čitalnice in dramatičnega društva let 1863 vzniknilo tudi narodno telovadno društvo Južni Sokol po češkem vzoru. Sokoli so bili zrcalna podoba nemškega turnerskega gibanja. V obeh primerih je šlo za organizirano telovadno društvo, kjer mladi moški v društvenih uniformah izvajajo usklajene gibalne vaje, pri čemer ne krepijo samo lastnega telesa, ampak tudi »telo svojega naroda«. Glede na poudarjanje moškosti in bojevitosti ni nenavadno, da so se Sokoli že kmalu po ustanovitvi zapletali v spore s pripadniki nemškega telovadnega društva.

Vzporedno z rastjo slovenskih društev, slovenske politike, pa tudi slovenske kulture je postajalo vse bolj pomembna narodna opredelitev. Si Nemec, Italijan ali Slovenec? Nacionalistični aktivisti so trdili, da je narodna opredelitev nujna. To pa ni bilo v skladu z družbenimi razmerami. V mestih na slovenskem je bilo veliko dvojezičnosti, mnogi so sicer kazali simpatije za narodno stvar, vendar se niso hoteli povsem opredeliti. Zaradi prevlade nemške kulture in politike v nemškem duhu je v mestih in trgih v tem obdobju potekal proces nacionalne diferenciacije v nemško korist. Pripadniki slovenskega narodnega gibanja so ljudi, ki so bili slovenskega porekla, vendar so sprejeli nemški jezik in kulturo, zmerjali z izrazom nemškutar. Nemški voditelji pa so slovensko gibanje zaradi slovanske in jugoslovanske usmeritve povezovali z »aziatsko« Rusijo in »divjim« Balkanom.

Slika: Dežman in »proklete grablje«

»Proklete grablje! Še 3 dni, potem pojdeš rakom žvižgati,« je bilo zapisano v enem od številnih grozilnih pisem, ki jih je po letu 1861 redno prejemal Dragotin Dežman. Kot vodja Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani in eden izmed največjih intelektualcev na Kranjskem je Dežman spadal v ožji krog slovenskih prvakov. Leta 1861 je bil s slovensko podporo izvoljen za državnega poslanca na Dunaju, vendar je že dva meseca po izvolitvi »odpadel« od slovenskega tabora. V slovenski politični tradiciji je postal Dežman simbol narodnega izdajalca oz. renegata. Poleg osebnih razlogov, je Dežmana pri mladi slovenski politiki motil predvsem konservativizem, slovanska in jugoslovanska usmeritev in negativen odnos do Nemcev. Dežman je bil prepričan, da bi se morali Slovenci nasloniti na nemški prostor. Čeprav nikoli ni zanikal slovenskega porekla, je Dežman postal vodja nemško-liberalne (ustavoverne) stranke na Kranjskem. In kaj imajo s tem grablje? Ko je bil Dežman še slovenski domoljub, je napisal pesem o ponemčenem Slovencu, ki se je delal, da ne razume slovensko. Ko je stopil na grablje, in so ga te udarile po nosu, pa je vendarle vzkliknil »Proklete grablje!« Slovenski politični komentatorji so pesem o grabljah uporabljali za smešenje Dežmana in »nemške stranke«. V slovenskih karikaturah je Dežman skoraj vedno narisana z grabljami.

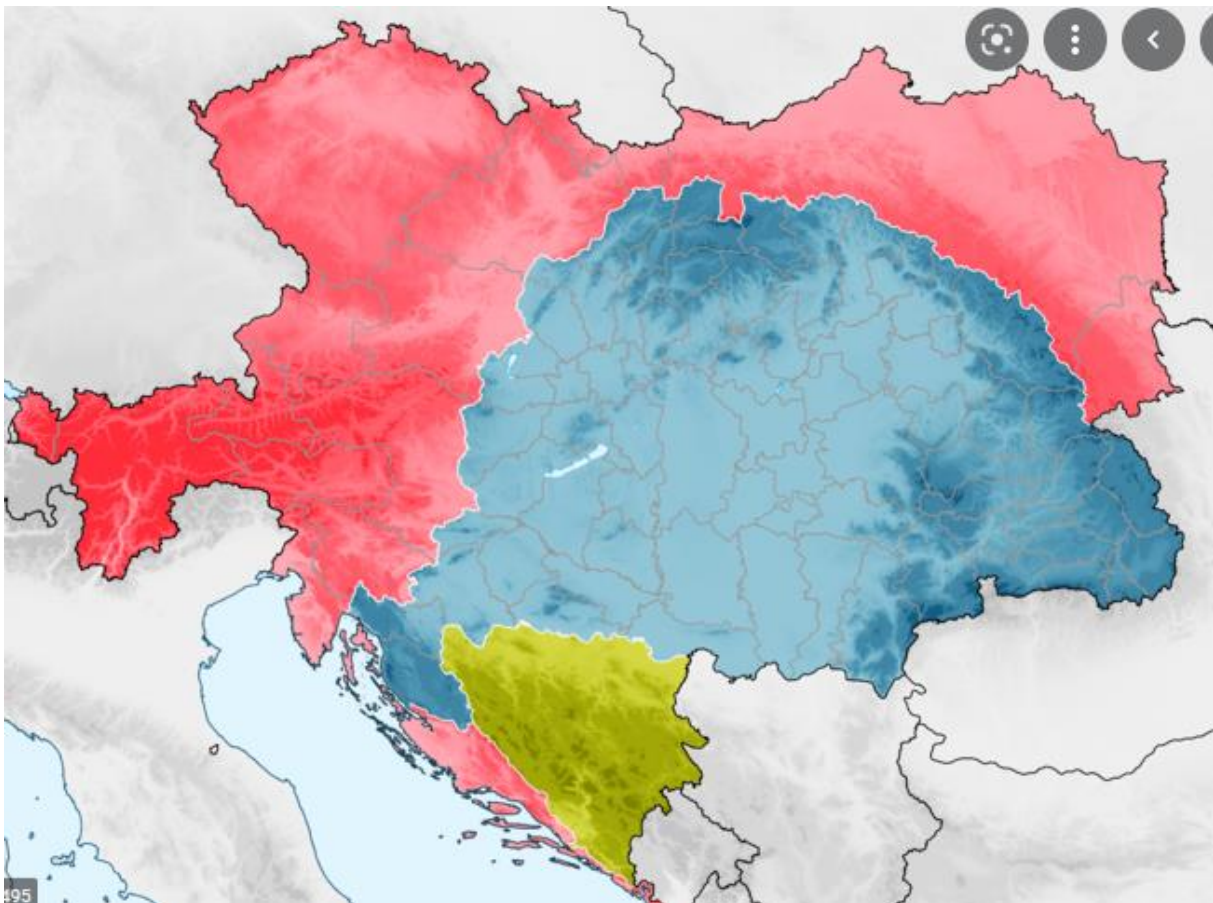
Iskanje slovenskih zgodovinskih pravic in dualizem

Cesar je leta 1865 odslovil državnega ministra Schmerlinga, nova vlada pod vodstvom moravskega grofa Belcredija je bila naklonjena federalni ureditvi na osnovi zgodovinskega prava. Sprememba oblasti je odmevala tudi med slovenskimi politiki. Ideja Zedinjene Slovenije je temeljila na naravnih pravicah vsakega naroda do lastnega razvoja, Belcredi pa je ponujal federalizem obstoječih kraljestev in dežel. Kaj storiti? Slovenski politiki so poskušali Zedinjeno Slovenijo nekako uskladiti z veljavnim

zgodovinskim pravom. Koroški slovenski politik je Andrej Einspieler je zagovarjal obnovev nekdanje Notranje Avstrije (brez Beneških Slovencev in Prekmurja), v kateri bi imeli tudi Slovenci narodne pravice. Podoben program so sprejeli slovenski politiki na sestanku v Mariboru septembra 1865. Notranja Avstrija naj bi obsegala Kranjsko, Koroško, Štajersko in Primorsko. Svoj historični program je razvil tudi Matija Majar, eden izmed avtorjev ideje zedinjene Slovenije. Majar je našel svoj ključ za preureditev avstrijskega cesarstva v ločitvi političnih od narodnih zadev. Upošteval je dejstvo, da živijo v avstrijskih deželah različni narodi, ki jih ni mogoče ločiti. Kljub temu je predvideval združevanje dežel v skupine: ena izmed skupin dežel naj bi bilo tudi Kraljestvo Ilirija s slovensko večino.

Potiskanje ideje Zedinjene Slovenije v obstoječe politične okvire, ki so temeljili na srednjeveških privilegijih dežel in kraljestev, je bilo kratkega diha. Potem, ko je morala habsburška država »poklekniti« pred Bismarckom, se je državni vrh s cesarjem na čelu prestrašil razpada države. Po porazu v Avstrije v vojni s Prusijo 1866 so dunajski vladajoči krogi opustili federalistične ideje in se rajši posvetili sporazumu z Madžari. Po pogajanjih z madžarskimi liberalci se je vlada v začetku leta 1867 odločila za dualistično ureditev habsburške monarhije. Nastajati je začela Avstro-Ogrska, država z dvema »polovicama«. Avstrijsko madžarski sporazum je predvideval zvezo dveh suverenih držav, ki ju družijo zunanja politika, vojska in finance. Državna dela sta bila povezana tudi na področju trgovine, transporta, denarja in različnih davkov. Zaradi različne gospodarske razvitosti je avstrijski del države za skupne zadeve prispeval 70 odstotkov, madžarski pa 30 odstotkov sredstev.

Slika: zemljevid AO z deželami:

Dualistična ureditev Avstro-Ogrske je bila res nekaj posebnega. Franc Jožef na Ogrskem ni vladal kot cesar, ampak zgolj kot kralj Ogrske. Zato so imeli skupni državni organi po letu 1867 naziv »cesarsko-kraljevi«. V ogrskem delu si je nekaj avtonomije izborila zgolj Hrvaška in Slavonija na osnovi zgodovinskega prava. Jasno ni bilo niti, kako se državni polovici imenujeta. Avstrijska polovica je vsebovala šestnajst kronovin, ki jih je družilo samo to, da niso spadale pod ogrsko polovico. Uradni naziv zahodnega dela države je bil Kraljestva in dežele, zastopane v državnem zboru. Neuradno so zahodni del imenovali Cislajtanija, dežela na tej strani reke Lajte. Dualistična ureditev je poznala več zanimivih rešitev. Zaradi skupnih zadev so se vsako leto zasedale ogrska in avstrijska delegacija in to izmenično, eno leto na Dunaju in drugo leto v Budimpešti. Ker je ogrska stran nasprotovala, da bi delegacije zasedale skupaj (to naj bi preveč spominjalo na skupni parlament), so se domislili izvirne rešitve: avstrijska in ogrska delegacija sta zasedali vsaka v svojem prostoru, med seboj pa sta komunicirali pisno. Kljub zapletenosti in velikim nasprotovanjem je dualistična ureditev zdržala več kot petdeset let.

Še preden je dunajska elita sklenila sporazum z madžarskimi voditelji, so slovenski voditelji, ne glede na politično usmerjenost, odločno zavrnilo dualistično ureditev. Splošno sprejeto mnenje med slovenskimi politikmi je bilo, da je dualizem pravzaprav »dvojni centralizem« Dunaja in Budimpešte. Dualizem naj bi bil usmerjen proti slovanskim narodom, ki bi tako izgubili možnosti za oblikovanje vsakršne skupne politike.

Leto 1867 je bilo za slovensko politiko leto velikih uspehov, pa tudi velikih razočaranj. Na volitvah v deželne zборе je slovenska politika preseгла pričakovanja. Kranjski deželni zbor je dobil slovensko večino, položaj se je izboljšal tudi na Štajerskem in Goriškem. Po drugi strani pa so za razočaranje poskrbeli slovenski poslanci, ki jih je kranjski deželni zbor izvolil v dunajski parlament. Namesto da bi zavrnilo sporazum z Ogrsko, so v državnem zboru v strahu pred vladnim maščevanjem glasovali za dualizem. Nekateri poslanci so imeli bolj oprijemljive razloge: slovenski poslanec Lovro Toman je dobil koncesijo za gorenjsko železnico, kar mu je prineslo lep zaslužek. V slovenski javnosti je takšno politiko napadala predvsem mlajša in liberalnejša generacija mnenjskih voditeljev. Fran Levstik je zapisal: »Naša usta so skozi naše poslance na Dunaju res govorile zoper dualizem, a glasovale so vendar za dualizem.«

Potem ko je dualistična ureditev postala resničnost, je državni zbor na Dunaju z nemško-liberalno večino decembra 1867 sprejel »decembrsko« ustavo, ki je ostala v veljavi do propada države 1918. V primerjavi z ustavo leta 1861, je bila decembrska ustava veliko bolj liberalna. Poleg večje pristojnosti parlamenta, je bil za novo ustavo značilen liberalni zakon o splošnih pravicah državljanov. Katalog pravic je vseboval tudi znameniti člen 19, ki je zagotavljal enakopravnost narodov in jezikov. Veliko zaslug za sprejetje tega člena je imel tisti slovenski poslanec, ki je imel zaradi glasovanja v prid dualizma materialne koristi: Lovro Toman.

Taborsko gibanje in nasprotja v slovenski politiki

Čeprav liberalna ustava ni rešila težav avstrijskega dela države, je kljub vsemu odprla prostor političnega delovanja. Na Kranjskem sta se na novo organizirala tako nemški politični tabor, ki je ustanovil Ustavoverno društvo, kot tudi slovensko gibanje z političnim društvom Slovenija. V Mariboru je začel izhajati politični list Slovenski narod. Čeprav so ga ustvarjali slovenski liberalci, je Slovenski narod v prvih letih zagovarjal enotnost slovenske politike. Mlajša generacija slovenskih politikov (mladoslovenci) so se zavedali, da je potrebno za uspeh slovenskega gibanja pridobiti širše sloje prebivalstva. Z velikim idealizmom in vztrajnostjo so se lotili organizacije množičnih političnih

zborovanj na prostem. Ideje množičnih srečanj in ime – tabori – so »prekopirali« od češkega narodnega gibanja. Ne glede na to je bilo taborsko gibanje več kot uspešno. Udeležba na prvem slovenskem taboru 9. avgusta 1868 v Ljutomeru je prijetno presenetila celo organizatorje. Do leta 1871 je so neumorni slovenski rodoljubi organizirali 18 taborov, za največjega velja tabor v Vižmarjih pri Ljubljani 17. 5. 1869, kjer naj bi se zbralo kar 30 tisoč ljudi. Zahtevali so Zedinjeno Slovenijo, enakopravnost slovenskega jezika, pa tudi slovensko univerzo in povezovanje s Hrvaško. Slovenski politiki so s pomočjo taborov sebi in nasprotnikom dokazali, da imajo med slovenskimi množicami veliko podporo. Pravzaprav so s pomočjo taborov narodni voditelji šele vstopili na področje politike množic. Ideje slovenskega narodnega gibanja so se iz krogov meščanstva, inteligence in vaških veljakov razširjale v širše plasti kmečkega prebivalstva. Ti pa so jih dojemali v skladu s svojimi predstavami.

Slika: slovenski tabori

Kakšni so bili slovenski tabori? Šlo je za velike logistične podvige, danes bi rekli »evente«, ki jih ni bilo lahko organizirati. Prireditelji so skupaj z lokalnimi veljaki najprej organizirali odbor za izvedbo tabora. Na odboru so običajno poleg organizacijskih zadev (priprava prostora, program, seznam govornikov

itd.) sestavili tudi resolucijo tabora. Resolucijo so potem na zborovanju prebrali in z metodo »neposredne demokracije«, torej z dvigom rok, slavnostno sprejeli. Ker so bili tabori na odročnih krajih, je bilo potrebno organizirati tudi prevoz z vozovi. Gostje so prihajali iz vseh krajev zamišljene slovenske domovine, pa tudi iz prijateljskih slovanskih dežel. Slovesnosti so se po navadi udeležili tudi Sokoli v uniformah, včasih v družbi godbe in pevskih zborov. Tabor je vodil predsednik tabora, ki je imel prvi govor, potem pa je na govorniški oder klical slavnostne govornike. Po spominu udeležencev je na taborih vladalo »ognjevito« razpoloženje. Govorci so ljudi navduševali s podobami lepe prihodnosti, jih poučevali o slavni slovenski zgodovini, jim laskali s hvalnicami slovenskemu kmetu, in jih prepričevali s pomočjo konkretnih političnih obljub. Manjkali niso tudi lokalni gostilničarji, ki so organizirali jedačo, pijačo in zabavo s plesom.

Ni nenavadno, da so se slovenski politiki spominjali taborov kot »najkrasnejše dobe narodne zgodovine«, vendar politična razmerja med slovenskimi voditelji niso bila idilična. Odnosi med liberalno, mladoslovensko in konservativno, klerikalno strujo, so postajali neznosni. Janez Bleiweis, prvi izmed staroslovenskih prvakov, ki je počasi postajal »oče naroda«, se je vse bolj zanašal na duhovništvo. Leta 1868 liberalni državni zbor izničil konkordat s katoliško cerkvijo, klerikalci na Slovenskem so zaradi obrambe katoliških načel začeli ustanavljati katoliška politična društva. Podobne razmere so bile drugod po državi zaradi velike proticerkvene dejavnosti v dunajskem parlamentu. Slovenski liberalci so sicer podpirali liberalno cerkveno politiko, vendar niso hoteli prepira s klerikalci. Ko pa je katoliška stran zahtevala aktivno politiko v interesu cerkve, je v slovenskem taboru počilo. Slovenski liberalci so na državnozbornih volitvah 1873 nastopili ločeno od katoliške strani. V istem letu je začel izhajati tudi katoliški politični časopis Slovenec. Spor, ki se je odvijal v obdobju največjega nemškega pritiska na slovensko gibanje, je dodatno oslabil slovenske pozicije, kar se je poznalo tudi na volilnih uspehih.

Sloga so slovenski politiki obudili v letih 1875/76. Deloma so jih k temu prisilili politični neuspehi, deloma pa je bila sloga posledica dogajanj na Balkanu. Tako klerikalni kot liberalni politiki so podpirali bosanske upornike in se zavzemali za aktivnejšo vlogo monarhije na »slovanskem jugu«, oziroma za avstrijsko zasedbo Bosne in Hercegovine. Zaradi habsburške balkanske politike je nekoliko popustil tudi vladni pritisk. Nemška stranka je namreč nasprotovala zasedbi Bosne in Hercegovine, zato je vlada začela tiho podpirati slovensko stran, ki je takšno politiko podpirala. Obnova sloge pa ni pomenila, da so se slovenski politiki združili v enoten tabor. Slovenska stranka je nastopala navzven složno, ob tem pa sta liberalna in katoliška struja živeli samostojno življenje. Liberalno glasilo je bilo Slovenski narod, klerikalno pa Slovenec. Med obema taboroma je večkrat prihajalo do manjših spopadov. Vodilna politična mesta sta si obe struji delili približno enako.

Jugoslovanska ideja in Slovenci

Ko danes govorimo o jugoslovanstvu imamo v mislih socialistično Jugoslavijo po drugi svetovni vojni ali pa Kraljevino SHS/Jugoslavijo med obema svetovnjima vojnama. Zato je tako težko razumeti, kaj je pomenilo jugoslovanstvo Slovincem v 19. stoletju. Nedvomno so imeli slovenski narodnjaki ne glede na liberalno-klerikalne delitve močno jugoslovansko in slovansko zavest. Zavest o pripadnosti veliki slovanski skupini narodov z Rusijo na čelu in zavest o pripadnosti »južnoslovanski« skupini je dajala slovenskim rodoljubom samozavest v političnem boju z nasprotniki slovenstva. Na zahodu jih je ogrožala nova italijanska država, na severu je nemško območje segalo vse do Severnega morja. Združitev Nemčije in Italije je Slovence prepričevalo, da se morajo majhni narodi združiti v večje enote,

če hočejo preživeti. Zato so bili odnosi s hrvaškimi voditelji tako pomembni. Čeprav je bila Hrvaška in Slavonija v ogrskem okviru, so Hrvati za Slovence pomenili naravno vez s slovanskim in južnoslovanskim svetom. Z istrskimi in dalmatinskimi Hrvati so slovenski politiki sodelovali v dunajskem parlamentu. Jugoslovanstvo je bilo pravzaprav sestavni del slovenske narodne zavesti, slovenstva si brez jugoslovanstva v tem obdobju ne moremo predstavljati. Nekateri so bili nad Južnimi Slovani tako navdušeni, da bi takoj opustili slovenščino in začeli pisati v »jugoslovanskem« jeziku. Spet drugi so si predstavljali, da so vsi Slovani v bistvu en narod, ki je razpadel zaradi tujega pritiska, v prihodnosti pa se bo zopet združil v mogočno celoto.

Jugoslovanska ideja se je krepila tudi zaradi zunanjepolitičnih dogodkov. Po hudih porazih Francije v vojni s Prusijo v letu 1870 se je ponovno okrepil strah pred propadom Avstro-Ogrske. Hrvaški sabor, predstavniški organ hrvaške avtonomije, se je obrnil proti dualizmu, hrvaška politika je z opuščanjem historičnega prava hrvaških dežel med slovenskimi politiki pridobivala simpatije. V ozračju velikih političnih sprememb, ko so nekatera cesarstva propadala in druga nastajala (Nemško cesarstvo), so tudi slovenski in hrvaški politiki razmišljali o drugačni prihodnosti. Novembra 1870 so se v Sisku sestali hrvaški in slovenski politiki. Na srečanju so se domislili zveze med Zedinjeno Slovenijo in Hrvaško in Slavonijo (skupaj z Dalmacijo, Istro in Reko). Ta državna enota naj bi stopila v realno unijo z Ogrsko. Ideje sicer niso dorekli, so se pa dogovorili, da bodo o podrobnostih razpravljali na Jugoslovanskem kongresu v Ljubljani 1. decembra 1870. Srečanja v Ljubljani so se udeležili vsi najpomembnejši slovenski politiki, številčno je bilo tudi hrvaško predstavništvo, Srbi pa so imeli zgolj enega predstavnika. V skupni izjavi so poudarili enotnost južnih Slovanov v monarhiji in se zavezali sodelovanju na vseh področjih družbenega življenja. Konkretnega političnega programa o zvezi med Zedinjeno slovenijo, Hrvaško in Vojvodino pa niso sprejeli.

Gospodarstvo

V šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja je na območju današnje Slovenije živelo več kot osemdeset odstotkov kmečkega prebivalstva. Še več, podeželje je bilo celo bolj kmetijsko kot nekaj desetletij nazaj. Glavni razlog za to je bil napredek – železnica je uničila prevoznitvo, fužinarstvo ni bilo konkurenčno, upadala je tudi domača obrt. Da bi bila stvar še hujša, je ravno v tem obdobju evropski trg preplavilo ameriško in rusko žito, kar je privedlo do padca cen žita. Po drugi strani pa so kmete močno obremenjevali davki in odškodnine za zemljiško odvezo. Denarja je na podeželju močno primanjkovalo, zato so kmetje poskušali zadostiti večino potreb z lastnimi močmi. Glavna težava so bili kmečki dolgovi. Ker v tem času še ni bilo kmečkih bank in posojilnic, so si kmetje posojali denar pri bogatih posameznikih – oderuhih. Ti so lahko sami določali pogoje za posojilo in si povečevali premoženje na račun oderuških obresti. Raszlojevanje podeželja, ki sicer ni bil nov pojav, se je še pospeševalo. Raslo je število malih kmetov in kajzarjev, oblikoval pa se je tudi nov sloj bogatih kmetov, vaških veljakov, ki so služili tudi z drugimi posli. Ni nenavadno, da je »na boben« prišlo ogromno kmetij (dražbe zadolženih kmetij so potekale ob zvoku bobna). Pogosto se je dogajalo, da so zadolžene kmetije kupovali sami oderuhi, ki so pred tem kmeta ugnobili z nečloveškimi obrestmi. Ljudje na podeželju so imeli različne strategije preživetja. V šestdesetih in sedemdesetih letih se je močno povečalo izseljevanje v avstrijska in nemška industrijska središča, pa tudi v Ameriko. Čeprav so slovenski voditelji svarili pred izseljevanjem, je emigracija iz slovenskih dežel rastla in je višek doživljala v letih pred prvo svetovno vojno. Spet drugi so reševali slab socialni položaj s sezonskim delom na Hrvaškem, na primer kot gozdni delavci. Modernizacija kmetijstva je počasi napredovala, kmetje so poskušali povečati donosnost zemlje s sadjarstvom, čebelarstvom, sirarstvom in vinogradništvom.

Slednje je v sedemdesetih letih 19. st. doživelo veliko katastrofo: trtna uš je v vinogradih povzročila pravo razdejanje.

Slovenske dežele so bile na obrobju industrijskega razvoja v habsburški monarhiji. Gradnja železnic je sicer napredovala, vendar ni bila usmerjena k oblikovanju zaokrožene mreže prog, ki bi gospodarsko povezala slovenski prostor. Med delniškimi družbami, ki so v tem času nastale na slovenskem ozemlju, so bile največje železarske in premogovniške. Leta 1869 so v Ljubljani ustanovili Kranjsko industrijsko družbo, ki je povezala večino železarskih obratov na Kranjskem. Rudnike v Zasavju, pa tudi v Kočevju, je obvladovala Trboveljska premogokopna družba, ustanovljena 1873. Večina modernih industrijskih obratov, tudi največji delniški družbi, je počasi prehajalo v tuje roke. Trboveljske premogokopne družbe se je npr. leta 1880 polastil francoski kapital. Lokalni podjetniki so zaradi pomanjkanja finančnih sredstev prodajali obrate tujim družbam, glavni vir domačega kapitala so bili še vedno trgovski posli. Čeprav je postal Trst pomembno mednarodno pristanišče, prostor v njegovem širšem zaledju od tega ni imel večjega dobička. K industrijskemu razvoju so pripomogla tudi državna podjetja. V Celju je 1873 pričela obratovati državna Cinkarna. Državna Ljubljanska Tobačna tovarna, kjer je bilo zaposlenih do 2000 delavcev, med njimi tri četrtine žensk, je spadala med večje tobačne tovarne v državi.

Gospodarska kriza 1873

Potem ko je bila Monarhija izrinjena iz Nemčije in severne Italije in ko se je leta 1867 preoblikovala v Avstro-Ogrsko, so se gospodarstvu obetali lepši časi. V avstrijskem delu države se je pričelo obdobje velike gospodarske rasti. Liberalna vlada je na široko odprla vrata delniškim družbam. Pri tem je zgolj slepo sledila trendom v Evropi, kjer je vladalo globoko zaupanje v ekonomski liberalizem, kar ni bilo presenetljivo, saj je svobodno kapitalistično podjetništvo prinašalo izvrstne rezultate. Razvitejše dele monarhije je zavzelo pravo delniško navdušenje. Med investitorji je bilo vedno več takih, ki niso imeli denarja, ampak so svoje posle vodili s pomočjo nepokritih kreditov. Na Dunaju so Ob 25. obletnici cesarjevega vladanja načrtovali veliko svetovno razstavo, kar je pripeljalo do gradbene mrzlice, ki je v nebo pognala cene zemljišč in najemnin. Delničarji pa so dobivali visoke dobičke.

Na »črni petek«, 9. maja 1873, se je dunajska borza zlomila. Mnogi obrtniki, trgovci in uradniki, ki so se predali borzni špekulaciji, so izgubili vso premoženje. Samo neposredno po katastrofi je bilo registrirano 152 samomorov. Gospodarska kriza, ki je sledila, je upočasnila gospodarski razvoj. Vlada je krizo reševala s posojili, z regulacijo in zniževanjem davkov, z državnimi podporami, raznimi obrtnimi fondy, s poddržavljanjem železnic in še zlasti z zaščitnimi carinskimi merami. Borzni polom pa je imel pomembne in daljnosežne politične in psihološke posledice. Liberalizem je začel izgubljati svojo privlačnost. Kriza je okrepila konservativne nazore, pa tudi sovraštvo do Judov. Na pohodu so bile tudi socialistične ideje, ki pa v tem času še niso prišle do izraza.

Balkan

Če je verjeti Francetu Prešernu, je Povodni mož Urški zašepetal na uho: »Ni blizo, ni blizo do bele Turčije, kjer v Donavo Sava se bistra izlije.« Kot vemo, se Sava izlije v Donavo pri Beogradu, v glavnem mestu Srbije. V času, ko je Prešeren pisal Povodnega moža je bil Beograd že del kneževine Srbije, obenem pa je bil še vedno v Turčiji: Srbija je morala priznavati oblast turškega sultana. Iz trdnjave Kalamegdan, ki se dviga nad sotočjem Save in Donave, je turška vojska budno nadzorovala Beograd. Prešernova omemba Turčije kaže na to, da je v 19. stoletju balkanski polotok doživljal velike

spremembe. Skupna točka političnih sprememb v tem prostoru je predstavljal počasen a zanesljiv umik turškega cesarstva z Balkana.

zakaj se sploh učimo zgodovino Jugovzhodne Evrope v 19. stoletju. Zaradi nekdanje skupne države Jugoslavije? Seveda ne. Slovenski prostor je bil kot del habsburške države na robu Jugovzhodne Evrope, dogajanja na Balkanu so vplivala tudi na slovenski prostor. Še zlasti po letu 1866, ko je Prusija Avstrijo izrinila iz nemškega prostora, habsburška država pa se je usmerila na jugovzhod. Vladajoči krogi na Dunaju in v Budimpešti so videli dežele »turške Evrope« kot lastno dvorišče, ki ga je potrebno obvladovati in izkoriščati. Podoben odnos do Balkana je imel ruski državni vrh s carjem na čelu.

Po Krimski vojni (1853-1856) je na Balkanu nekaj let vladalo zatišje. A ne za dolgo. V podonavskih kneževinah Vlaška in Moldavija, ki so formalno še priznavale nadoblast Turčije, dejansko pa so tam vladale velike sile, se je krepilo gibanje za združitev v enotno državo Romunijo. Čeprav so velike sile temu nasprotovale, so romunski voditelji dosegli združitev tako, da so izvolili v obeh kneževinah istega vladarja. Po letu 1862 so državo tudi uradno preimenovali v Romunijo. Leta 1866 so se uprli Grki na otoku Kreta. Upor so turške oblasti zatrle šele tri leta kasneje – Kreta je ostala v okviru Osmanskega cesarstva, vendar je dobila poseben status.

Tudi majhna Srbska kneževina je lovila ravnotežje med močnimi tujimi silami in turško oblastjo. Po drugem srbskem uporu 1815 je Srbiji s trdo roko vladal Miloš Obrenović, ki je moral zaradi uporov 1839 zapustiti oblast. Po kratki vladavini Miloševih sinov, je 1842 oblast prevzel Aleksander Karađorđević, sin voditelja prvega srbskega upora, ki je vladal do 1858, ko je kneževino ponovno prevzela dinastija Obrenović. Srbija je v tem času doživljala velike spremembe: razvijal se je birokratski aparat, ostanki turškega fevdalizma so počasi izginjali, povečevalo se je razslojevanje družbe, kljub temu je Srbija ostajala agrarna družba. V obdobju druge vlade kneza Mihajla Obrenovića (1860-1868) je Srbija stopila na pot uradne in dejanske samostojnosti. Potem ko je turška vojska zaradi spora z srbskim prebivalstvom leta 1862 streljala na Beograd iz trdnjave Kalamegdan, je srbsko vodstvo s pomočjo tujih sil doseglo, da je leta 1867 turška vojska zapustila srbska mesta. Skupaj s sultanovo vojsko je odšla tudi večina muslimanskega prebivalstva.

Prebivalstvo v Bosni in Hercegovini so pestile visoke fevdalne obveznosti, nasilje turških oblasti pri pobiranju dajatev ter splošna pravna in lastniška negotovost. K težkem socialnem položaju bosanskih in hercegovskih kmetov so pripomogle slabe letine, poplave in hude zime. Julija 1875 se je uprlo pravoslavno prebivalstvo v okolici Nevesinja v vzhodni Hercegovini. Upor, imenovan tudi »Nevesinjska puška«, je imel podporo v sosednji Črni gori in Srbiji. Vstaja je poleg Hercegovine zajela tudi zahodno in severno Bosno. Da je bil glavni vzrok upora socialne narave, dokazuje dejstvo, da so se upornikom ponekod pridružili tudi muslimanski kmetje. Kljub temu je v veliki večini upor zajel pravoslavno prebivalstvo. Čeprav so bili med pobudniki upora tudi ljudje socialističnih nazorov, so glavni ton dajali pravoslavni trgovci, ki so se zavzemali za priključitev Srbiji.

Slika: Zemljevid dogajanj na Balkanu, npr. situacija po 1878..

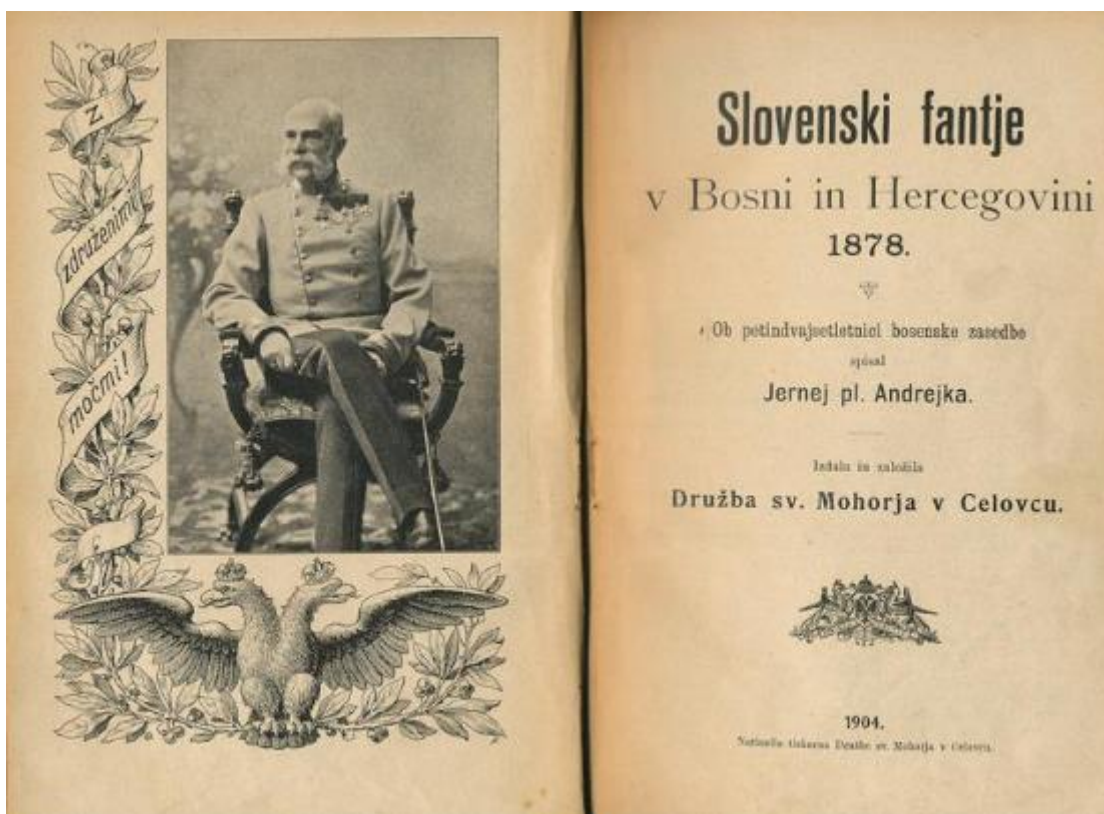

V koncertu evropskih sil je hercegovski upor pomenil začetek ti. »Velike vzhodne krize« (1875-77), ki je spremenila razmerje sil na Balkanu. Upor v »zahodni« provinci turškega cesarstva je zamajal ravnotežje velikih sil v tem delu sveta. Avstro-Ogrska in Rusija sta začeli z aktivno politiko na Balkanu, Velika Britanija pa je poskušala zaustaviti širjenje ruskega vpliva. V južnoslovanskih krajih habsburške države je vladalo veliko navdušenje nad uporom proti »neciviliziranim Turkom«. Tako slovenski, kot hrvaški in srbski časopisi so podpirali upornike, razlikovali so se v mnenju, kdo naj »osvobodi« balkanske Slovane: Avstrija ali Srbija in Črna gora? Vzhodna kriza se je dodatno zapletla, ko sta Črna gora in Srbija v začetku 1876 napovedale vojno Turčiji. V Bolgariji je prišlo do aprilske vstaje, ki so jo turške oblasti brutalno zatrle. Pogrom nad bolgarskim krščanskim prebivalstvom je prevesil javno mnenje v zahodnoevropskih državah na stran balkanskih upornikov. Velike sile so imele svojo politiko. Na pritisk Rusije se je jeseni 1876 končala vojna med Srbijo in Turčijo. Turčija ni hotela sprejeti mirovnih pogojev, zato je že aprila 1877 izbruhnila rusko-turška vojna. Rusija je v več bitkah povsem premagala turško cesarstvo. V začetku marca 1878 je prisilila Turčijo v mirovni sporazum v San Stefanu, mestecu nedaleč od Istanbula. Turčija je priznala popolno kapitulacijo. Priznala je neodvisnost Srbije, Črne gore

in Romunije in pristala na oblikovanje velike bolgarske države, ki je naj bi obsegala tudi večino Makedonije.

Z mirom v San Stefanu pa niso bile zadovoljne ostale velike sile, ki so bile zaskrbljene nad močjo Rusije na Balkanu. Rusija se je morala na Berlinskem kongresu (poleti 1878) pod pritiskom Velike Britanije, Nemčije in Avstro-Ogrske odreči večini vojnega plena. Namesto neodvisne Velike Bolgarije so se diplomati na Berlinskem kongresu dogovorili za oblikovanje dveh držav: samostojne kneževine Bolgarije in Vzhodne Rumelije, avtonomne kneževine znotraj turške države. Makedonija je ostala pod turško upravo. Srbiji, Romuniji in Črni gori so zagotovili neodvisnost, Velika Britanija je pridobila Ciper. Da bi zadovoljili avstrijske interese in umirili razmere v Bosni in Hercegovini, so velike sile na Berlinskem kongresu habsburški monarhiji dovolile okupacijo obeh pokrajin turškega cesarstva.

Slika: Slovenci in Bosna 1878

»Sredi leta 1875 so stopili po svoji pomembnosti za Slovence na prvo mesto dogodki na Balkanu, najprej vstaja v Bosni in Hercegovini, potem pa ves nadaljnji razplet vzhodnega vprašanja, s srbsko-turško vojno 1876/1877, z rusko-turško vojno 1877/1878 in nazadnje z berlinskim kongresom 1878 in z avstrijsko okupacijo Bosne in Hercegovine. Vsi ti dogodki niso bili za Slovence samo neko zanimivo dogajanje v ne tako oddaljenih deželah, zanje je bil to del domačega političnega boja. Ker so bile simpatije nemške stranke na turški strani, je bila vsaka uporniška, srbska ali ruska zmaga tudi slovenska zmaga, vsak njihov poraz tudi slovenski poraz. Prepričani so bili, da bo osvoboditev južnih Slovanov izpod Turkov prinesla koristi tudi Slovencem. Zavest pripadnosti slovanstvu /.../ je doživljala svoje velike zmagoslavne trenutke. Ruske zmage so pomenile Slovencem nastop slovanstva, ki bo za romanstvom in germanstvom nastopilo svojo slavno dobo.«